

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Представлено дослідження змісту феномену громадянськості, розкрито його психологічну структуру та перебіг процесу його становлення у зв'язку з розвитком особистості. Емпірично виявлено особливості соціалізаційного впливу різних соціальних суб'єктів на розвиток окремих складових громадянськості студентської молоді. Виявлено, що серед факторів, які заважають молоді стати активним громадянином є брак бажання брати на себе відповідальність, вміння спілкуватися та взаємодіяти з іншими; відсутність інтересу до суспільного життя, здатності знаходити та аналізувати необхідну інформацію та брак її достовірності. З'ясовано, що найвпливовішими суб'єктами які здійснюють вплив на складові громадянськості, виступають родина, друзі, «друзі в соціальних інтернет-мережах», а також політичні події.

Ключові слова: суб'єкти соціалізації, громадянськість, соціалізаційні впливи, громадянська самосвідомість, громадянська активність

Представлено исследование содержания феномена гражданственности, раскрыта его психологическая структура, процесс его становления в разные периоды развития личности. Эмпирически выявлены особенности влияния различных социальных субъектов на развитие отдельных составляющих гражданственности современной студенческой молодежи. Выявлено, что факторами затрудняющими становления

молодежи в качестве активных граждан, являются нехватка желания брать на себя ответственность, умения общаться и взаимодействовать с другими; отсутствие интереса к общественной жизни, способности находить и анализировать необходимую информацию и отсутствие ее достоверности. Выяснено, что самыми влиятельными факторами, оказывающими воздействие на компоненты гражданственности, являются политические события, а также такие субъекты социализации как семья, друзья, «друзья в социальных интернет-сетях».

Ключевые слова: субъекты социализации, гражданственность, социализационное влияние, гражданское самосознание, гражданская активность

Current research of the phenomenon "citizenship", its psychological structure, the flow of the process of its formation in connection with the development of personality is presented. Specifics of social development impact caused by different social actors on the development of separate components of citizenship of students is empirically studied. It was found that among the factors that prevent youth from becoming active citizens are such factors: lack of willingness to take responsibility, lack of ability to communicate and interact with others; lack of interest in public life, lack of ability to find and analyze relevant information and lack of credibility of information. It was discovered that the most significant impact on formation of different components of citizenship is caused by family, friends, "friends from social networks" and political events.

Keywords: agents of socialization, citizenship, social development impacts, civic consciousness, civic activity

Проблема. На сучасному етапі демократизації суспільства актуальною постає проблема формування громадянськості, що передбачає становлення особистості, спроможної пізнати себе, суспільство і час, у якому вона живе,

здатної брати активну участь у розв'язанні соціальних проблем на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків і здатності до самореалізації. Отже, сьогодні, поряд із поступовим утвердженням можливості ідей громадянськості, спостерігається і криза останньої, яка пов'язана з нерозвиненістю громадянського суспільства; патерналістським синдромом, відсутністю особистої відповідальності та ефективної соціальної взаємодії громадськості з державою та політичною елітою.

За умов масштабної динаміки соціально-економічних перетворень в Україні ставляться нові вимоги до соціально-політичного, ідейного і морального потенціалу особистості, її готовності свідомо й активно сприяти позитивним соціальним зрушенням у країні. А це значною мірою залежить від рівня громадянської свідомості та самосвідомості людей. Неможливо сформувати громадянську і національну свідомість у людей, котрі не цікавляться суспільно-політичним життям своєї держави, а без цього, як засвідчує досвід передових країн світу, неможливо розбудувати і саму державу. Нажаль, проекцією декларованої в останнє десятиліття політики «департизації» деполітизації і деідеологізації освіти», стала низька громадянська обізнаність і політична активність педагогічних працівників усіх ланок, а також учнівської і студентської молоді. Тому виняткового значення набуває потреба у з'ясуванні сутності громадянськості та пошуку шляхів розвитку громадянської свідомості українців як внутрішньо вільних, відповідальних, діяльних особистостей.

У науці не існує як однозначного розуміння, так і загальноприйнятого тлумачення самого поняття громадянськість, відсутнє цілісне уявлення щодо сутності та структури даного явища, соціально-психологічних умов його становлення, зокрема особливостей впливу на становлення громадянськості молоді різних суб'єктів соціалізації. Тому, *метою* нашого дослідження є уточнення змісту феномену громадянськості, розкриття його психологічної

структури, перебігу процесу становлення у зв'язку з розвитком особистості, та особливості соціалізаційного впливу на розвиток його складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав відсутність єдиного змісту поняття «Громадянськість», а саме розуміння його як риси особистості. Загалом громадянськість розглядається вітчизняними та зарубіжними науковцями у різних аспектах: теоретико-методологічний (О. Вишневський, П. Ігнатенко), педагогічний і народознавчий аспекти (Г. Г. Ващенко, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, Н. І. Косарева, В. Л. Поплужний, Л. В. Крицька), психолого-педагогічний (М.Й. Боришевський, І. Д. Бех, Л. А. Снігур, О. В. Сухомлинська, К. І. Чорна, Н. О. Світлична), політико-психологічний (Л. П. Пономаренко, І.В. Білоконь, Ю. М. Тодика, О. М. Аранін, О. Ф. Скакун, О. Б. Плига, Роберт Д. Патнам, Ю. Н. Никифоров і А. М. Скаліна), соціологічний підхід до проблеми громадянського суспільства (О. М. Князєв, Л. В. Сохань, С. Г. Рябов), культурологічний аспект (В.В. Ігнатовська, З. Я. Капустіна), громадянськість як ціннісно-моральна складова особистості (І.В. Білоконь, М. І. Алексеєва, С. П. Богданчиков, В. Н. Маркін, О. В. Киричук, Г. К. Радчук, В.В. Лола).

М. Й. Боришевський визначає духовну сферу особистості як сукупність її моральних, громадянських, світоглядних, екологічних, естетичних, інтелектуальних та валеологічних цінностей; власне до громадянських цінностей він відносить патріотизм, активний інтерес до історії рідного краю, національні, правові цінності, усвідомлення значущості рідної мови [Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості – громадянина [1]. Натомість Л. А. Снігур розглядає громадянськість як психологічне утворення - інтегративну психологічну якість, котра на підґрунті діяльної любові до країни характеризує ставлення людини до своїх громадянських прав та обов'язків, ступінь їх гармонійності, впливає на її саморегуляцію як особистості, виявляється у свідомості і самосвідомості, діяльності і вчинках у конкретній соціальній ситуації розвитку і в юності

зосереджується в процесах вдосконалення. Громадянськість – це усвідомлення особою своєї причетності до спільноти співвітчизників, до спільної культури, а також морально-духовне відчуття своєї спільності з нацією [2]. І. Д. Бех серед найважливіших рис-якостей громадянськості виділяє такі: громадянська свідомість, почуття громадянської гідності та відповідальності, громадянська мужність, прихильність до державних інтересів, суспільна ініціативність, громадянська дисциплінованість, національна самоповага, готовність захищати Батьківщину, піклування про державну мову, про довкілля і природу, правосвідомість, громадянська активність, політична воля, прихильність до загальнолюдських цінностей, шанування національних традицій, державний оптимізм» [3].

Змістовна характеристика громадянськості вимагає чіткого усвідомлення індивідом своєї належності до певного народу, країні її державної організації. У зв'язку з цим актуалізується необхідність формування мотивів поведінки молодого людини, які б служили передумовою закріплення таких моральних якостей, як патріотизм, громадянський обов'язок, честь, гідність, соціальна відповідальність, благородство, любов до своєї Вітчизни та ін., які характеризують духовний світ людини. Громадянськість припускає наявність ціннісно-мотиваційної основи зазначених якостей особистості. Ці якості пов'язані з багатьма потребами і мотиваційними утвореннями. Так, патріотизм органічно поєднує любов до природи, міста чи села, в якому народився, країні в цілому, любов до батьків, мови свого народу, його культури, а також емоційно забарвлене прагнення служити суспільству, примножувати його матеріальні і духовні цінності.

Отже громадянськість – це не стільки патріотизм, суспільний інтерес чи права і свободи, скільки громадянські чесноти людини у поєднанні з її парсипативною поведінкою. Це не лише внутрішня готовність захищати Батьківщину, а й реальна щоденна діяльність на благо країни.

Узагальнюючи наукові погляди маємо констатувати, що громадянськість – це інтегративне особистісне утворення, що становить сукупність певних громадянських чеснот, соціальної компетентності та парсипативної поведінки людини. До громадянських чеснот, як відомо, належить:

- моральна поведінка і гуманне вчинення;
- почуття власної гідності, вміння відстоювати свої права демократичним шляхом;
- повага до прав і свобод інших, до Конституції України та закону;
- толерантність як терпимість до релігійних, етнічних, національних відмінностей, що допомагає усвідомити можливість мирного співіснування людей, які мають різні особистісні риси та цінності;
- культура міжособистісних стосунків, здатність розв'язувати конфлікти мирним шляхом;
- національна самосвідомість, здатність до самовизначення, здатність до самовизначення;
- здатність самовизначатися у виборі суспільних цінностей;
- вміння аналізувати й оцінювати інформацію та наслідки своїх учинкових дій, здійснювати обґрунтований вибір та нести за нього відповідальність;
- навички соціально прийняттого розв'язання проблеми з урахуванням альтернативних варіантів;
- почуття солідарності, здатність об'єднуватися для здолання певних проблем та обстоювання інтересів, уміння досягати компромісу під час прийняття зважених рішень у групі;
- готовність збагатити соціальний добробут через участь у продуктивній праці на загальне благо;
- національна свідомість, почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття приналежності до світової спільноти. [4, с. 115]

Будучи не тільки психічним явищем (і процесом), громадянськість включає психологічні структурні компоненти: знання, переживання і вчинки. Дослідники вважають, що облік цих компонентів є необхідною умовою розкриття закономірностей громадянської поведінки, яка не зводиться до простої сукупності реакцій, а включає систему більш-менш свідомих дій і вчинків. У той же час дія стає вчинком у міру того, як сформувалося свідоме ставлення і спрямованість особистості, яку Л. І. Божович визначає як стійку (трансситуативну) спрямованість, орієнтованість думок, почуттів, бажань, фантазій, вчинків людини [5, с. 322-323]

Громадянськість формується в результаті цілеспрямованої інтелектуальної та практичної діяльності індивіда в певному соціальному середовищі, на різних вікових етапах розвитку, в певному соціумі. Згідно концепції І.О. Зимньої [6] пропонуємо розглянути акмеологічні рівні розвитку громадянськості особистості в різні вікові періоди. (Див. табл. 1)

Таблиця 1.

Акмеологічні рівні розвитку громадянськості особистості

Рівні	Етапи формування компетенцій	Віковий період	Зміст соціальних компетенцій
1-й рівень	Формування основ компетенції	Дошкільний вік	Усвідомлення себе членом спільноти, громадянином держави з його символікою, традицією, історією
2-й рівень	Формування компетенцій	Молодший та середній шкільний вік	Оволодіння основами цивільних знань; формування первинних уявлень щодо прав та обов'язків громадян, можливостей і способів реалізації громадянських прав і обов'язків та ін.

3-й рівень	Розвиток компетенції	Старший шкільний вік	Усвідомлення себе громадянином; усвідомлення прав і обов'язків громадянина, необхідності їх реалізації та виконання; усвідомлення власної відповідальності за реалізацію цивільних прав та обов'язків; розвиток громадянської мотивації; патріотизму; самоаналіз громадянської компетенції в спектрі її компонентів; формування емоційно забарвлене ставлення до країни.
4-й рівень	формування громадянської компетентності	Старший шкільний вік і студентський вік	Зацікавленість у постійному поповненні комплексу знань щодо суспільного життя і громадянської політики; громадянська активність; участь у роботі громадських організацій; необхідний і достатній рівень здатності, готовності і вольової регуляції громадянської поведінки, бажання бути корисним державі і суспільству; усвідомлення і прояв відповідальності за дії і діяльність, що зачіпає інтереси громадянського суспільства і держави; розвиток здатності співвіднесення інтересів життєдіяльності громадянського суспільства країни з інтересами світової спільноти.
5-й рівень	Акме громадянськості	Вік професійної самореалізації	Високий рівень розвитку ціннісно-смиислової сфери, спрямованої на інтереси держави і суспільства; визнаний суспільством і державою внесок особистості в розвиток держави і суспільства; високий ступінь громадянської суспільно-політичної активності; виявляється в процесі життєдіяльності готовність і здатність жертвувати особистими інтересами в ім'я державно-суспільних

Слід зауважити, що громадянськість як елемент індивідуальної свідомості не тільки розвивається, але і проявляється в процесі діяльності та соціальної взаємодії. Тому громадянське життя та саме громадянськість обумовлені, насамперед, логікою завдань, в розв'язанні яких людина виступає як громадянин, і здібностями, які людина має для вирішення цих завдань.

Громадянськість як якість особистості може також розглядатися як певна модель взаємодії особистості з громадянським суспільством і державою, побудована на основі сформованої у особистості спрямованості, що передбачає наявність системи цивільних відносин, мотивів, регулятивно-вольових здібностей [7, с. 221]. Відносини тут виступають фундаментом, поза яким громадянськість не можлива. У філософському сенсі «взаємодія» як феномен, пов'язаний з відношенням, є однією з вихідних родових категорій. За найбільш загальним визначенням сама взаємодія являє собою процес «взаємного впливу». Взаємодія «визначає існування і структурну організацію будь-якої системи». Зв'язок особистості і держави визначається як взаємодія при активній громадянській позиції особистості, яка можлива лише за наявності такої якості, як громадянськість.

Предметна спрямованість громадянської взаємодії та активності людини передбачає аналіз одночасно двох взаємоспрямованих діяльностей: 1) діяльності людини як громадянина; 2) діяльності державних структур і структур громадянського суспільства та різних суб'єктів соціалізаційного впливу по відношенню до особистості. Ці дві діяльності ґрунтуються на єдності ставлення людини до себе і його ставлення до іншого і складають єдину систему соціальної взаємодії [7, с. 224].

При цьому можливий розгляд механізму усього розмаїття відносин з позиції суб'єктності або об'єктності (за К.А. Абульхановою). У зв'язку з цим визначаються відповідні позиції і специфіка відносин:

- «Особистість - об'єкт - суспільство і держава - суб'єкт». При такій позиції особистості громадянське суспільство і держава виступають як суб'єкт управління, свавілля або піклування;

- «Особистість - об'єкт -« суспільство і держава - об'єкт ». Така позиція особистості розглядається як відчужена, самотійна, певною мірою бюрократизована;

- «Особистість - суб'єкт - суспільство і держава - об'єкт». Позиція місіонерства, дисидентства і девіантності щодо суспільства і держави;

- «Особистість - суб'єкт - суспільство і держава - суб'єкт». Така позиція видається істинно громадянською, хоча і наповнена об'єктивно виникаючими суперечностями, які повинні врегулювати необхідні для цього громадські організації.

Слід зауважити, що держава і суспільство – це, в свою чергу, складна система і її вплив на людину на рівні мікро-, мезо- та макросередовища здійснюється через такі суб'єкти соціалізації як: сім'я, працівники освіти, засоби масової інформації, державні інститути, політичні партії, громадські організації. Вочевидь, вплив цих суб'єктів на розвиток громадянськості молодих людей може бути різним.

З метою оцінки розвитку складових громадянськості сучасної української молоді та рівня впливу на їх прояв різних суб'єктів соціалізації нами було проведене комплексне емпіричне дослідження. В якості ключових складових, що характеризують саме громадянськість ми виокремили наступні: усвідомлення себе як громадянина країни, відчуття відповідальності за країну, рівень громадянської активності. Для діагностики ми скористалися методом репертуарних решіток, які надають можливість дослідити суб'єктивну оцінку впливу того чи іншого суб'єкта на складові громадянськості та метод суб'єктивного шкалювання. В дослідженні, яке проходилося восени 2014 р. взяли участь 73 особи, віком від 18 до 27 рр. Вибірку представляли студенти 3 та 4 курсу ВНЗ м. Києва. В якості окремої категорії впливу (поряд із суб'єктами соціалізації) респонденти оцінювали роль політичних подій. Показники рівня впливу суб'єктів соціалізації на складові громадянськості представлено на рис. 1, 2.

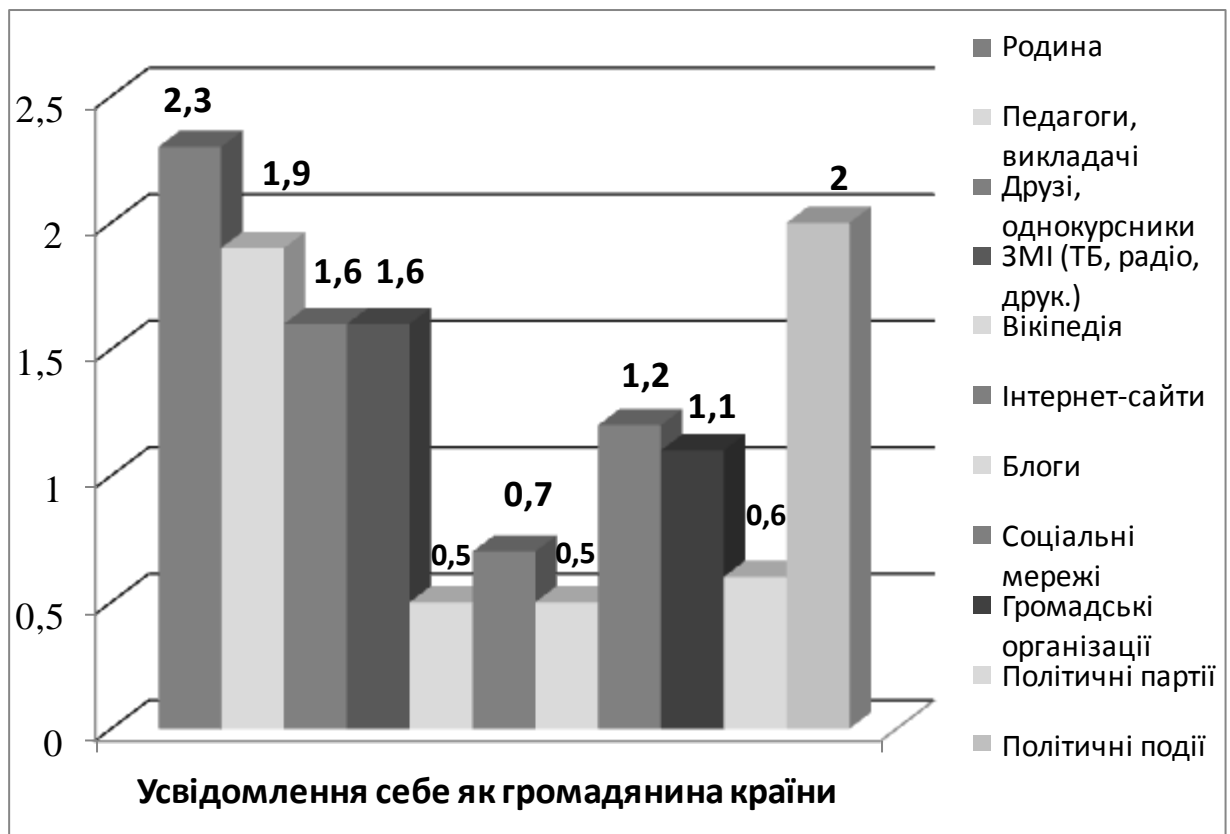

Рис. 1. Вплив соціальних суб'єктів на усвідомлення себе як громадянина країни.

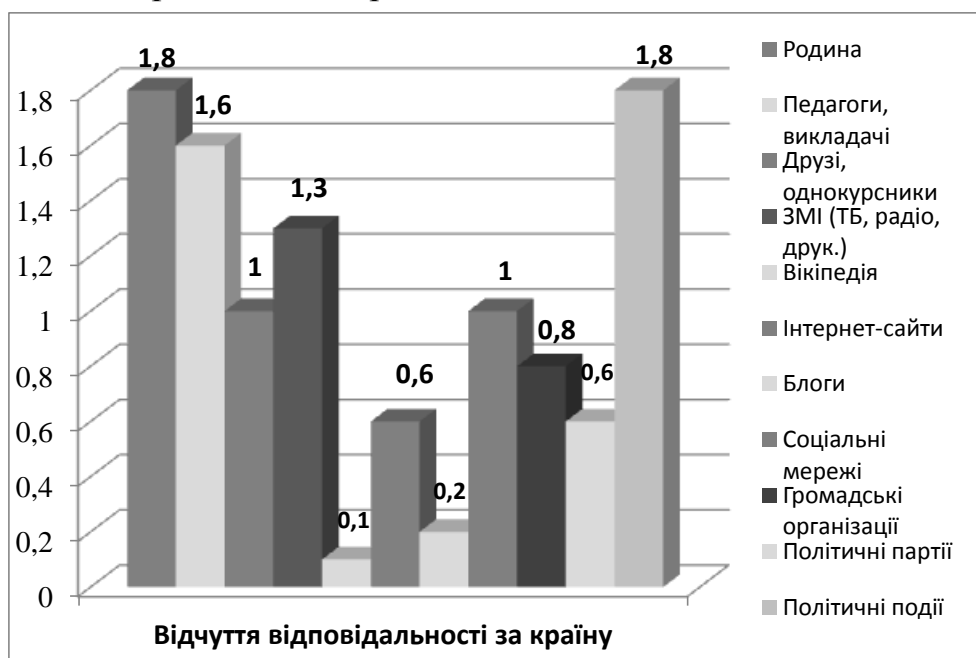

Рис. 2. Вплив соціальних суб'єктів на відчуття відповідальності за країну.

За результатами дослідження виявлено наступні *тенденції*:

- Найвпливовішим суб'єктом на усвідомлення себе як громадянина країни студенти вважають родину. Вплив політичних подій респонденти оцінюють на рівні впливу педагогів і викладачів, а вплив друзів і ЗМІ вважають однаковим. Вплив інтерактивної взаємодії в соціальних мережах оцінено на рівні впливу громадських організацій, і низьким вважають впливовість інтернет-сайтів і політичних партій.
- Щодо оцінки впливу на формування відчуття відповідальності за країну слід зазначити, що вплив родини розцінюють однаково на рівні впливу політичних подій; вплив педагогів і викладачів більшим ніж вплив ЗМІ, а вплив друзів розглядають на рівні впливу соціальних мереж. Також респонденти вважають, що на відчуття відповідальності за країну більш впливають громадські організації ніж політичні партії та інтернет-сайти.
- Студентська молодь високо оцінює вплив інтерактивної взаємодії в мережі Інтернет, зокрема взаємодію в соціальних інтернет-мережах на рівні мікро- та мезосередовища і вважає її більш впливовим чинником формування громадянськості у порівнянні з класичними інтернет-сайтами, політичними партіями і громадськими організаціями.

За п'ятибальною шкалою методики суб'єктивного шкалювання рівень власної громадянської активності студентська молодь оцінює на 2,7 бали. Самооцінка респондентами факторів, що заважають стати активним громадянином за п'ятибальною шкалою виявила брак бажання брати на себе відповідальність – 4,1 бали; вміння спілкуватися та взаємодіяти з іншими – 3,9; інтересу до суспільного життя – 3,3; здатності знаходити та аналізувати необхідну інформацію – 3,1; серед інших варіантів було відмічено брак працелюбства внутрішнього поштовху або «самотивування», а також відсутність достовірної інформації.

Проведене дослідження дозволяє зробити **висновки** щодо нагальної необхідності посилення у суспільстві роботи, спрямованої на оволодіння

молоддю навичками реалізації власних громадянських прав і свобод, нормами політичної культури, які виступають важливими чинниками соціалізації особистості, зокрема формування свідомого громадянина своєї держави. Для цього потрібен не великий Майдан, а майданчики для реалізації громадської ініціативи, формування громадянських компетенцій, а саме знання про механізми впливу громадянського суспільства на трансформаційні процеси, можливості досягнення результату, система передачі інформації та позитивного досвіду, механізми створення громадських організацій, їх можливості, інструменти та механізми втілення ідей. Молоді необхідно дати теоретичні основи та навички практичної взаємодії соціальних суб'єктів в демократичному суспільстві, при чому не в короткостроковій перспективі (у вигляді реакції на події), а в довгостроковій участі – наприклад діяльності в неурядових і громадянських організаціях та їх взаємодії і контролю влади та перебігу політичних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Розвиток громадянської спрямованості особистості / М. Й. Боришевський, Т. М. Яблонська, В. В. Антоненко та ін. За загальною редакцією М. Й. Боришевського. – К.: 2007. – 186 с.
2. Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості: [монографія] / Л. А. Снігур. – Одеса: видавець М.П. Черкасова, 2004. – 331 с.
3. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посібник. — К. : Академвидав, 2009. – 248с. – (Серія "Альма-матер").
4. Анастасія Ніжнік «Громадянскість та автономія особистості», Психологія і суспільство 2013. – № 2 – с. 113 – 118.
5. Мещерякова Б.Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – 3-е изд. – СПб., 2006.
6. І. О. Зимняя Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. й М.:

Исследова- тельский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
http://game.ru/book/pedagogics/klyuchevie_kompetentnosti

7. Князев А. М. Феномен гражданственности // Мир психологии. – 2006. – №4. – С. 217 - 230

Висвітлено актуальну проблему становлення громадянськості сучасної української молоді. Розглянуто наукові підходи до визначення феномену громадянськості та змісту громадянських чеснот. Розкрито психологічну структуру громадянськості, перебіг процесу її становлення у зв'язку з розвитком особистості. Емпіричним шляхом визначено особливості соціалізаційного впливу різних соціальних суб'єктів на розвиток окремих складових громадянськості сучасної студентської молоді. З'ясовано, що студентська молодь високо оцінює вплив родини та інтерактивної взаємодії в мережі Інтернет на формування відчуття «відповідальності за країну» і «усвідомлення себе як громадянина». Виявлено, що серед факторів, які заважають молоді стати активним громадянином є брак бажання брати на себе відповідальність, вміння спілкуватися та взаємодіяти з іншими; відсутність інтересу до суспільного життя, здатності знаходити та аналізувати необхідну інформацію та брак її достовірності. У подальших дослідженнях можлива розробка системи впливу суб'єктів соціалізації на розвиток патріотизму та національної ідентичності молоді в умовах трансформаційних державних перетворень.

Кияшко Лариса Олександрівна - канд. психол. наук, доцент, провідний, науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Краснякова Алла Олексіївна – науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України